

Οὐδὲν δὲ ἐν τούτοις παράδοξον, διότι πραγματι-
 κῶς, ἐὰν δὲν ὑπάρχη ἐν τῷ κόσμῳ εἰ μὴ ὕλη
 καὶ δύνάμις, τὰ πνεύματα δὲν διαφέρουσιν ἀλλή-
 λων εἰ μὴ κατὰ τὰς διαφοροὺς ἀναλογίας καθ' ἃς
 συνδυάζονται τὰ ὀλίγα στοιχεῖα ἐξ ὧν συνίσταται
 ἡ ὕλη οἰουομένητε ὀργανισμοῦ. Ἐὰν θέσης ἀνω-
 τέραν δόσιν φωσφόρου εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἐνὸς
 πιθήκου, γίνεται ἐγκέφαλος τοῦ Πλάτωνος ἢ τοῦ
 Ἀριστοτέλους· ταῦτα διαρρήδην ἰσχυρίζονται σο-
 φοὶ ἄνδρες τῆς ἐποχῆς μας, καὶ δὲν ἀπορῶ ὅτι
 καὶ σὺ τὰ ἐπαναλαμβάνεις. Σοὶ εἶπον δὲ ὅτι
 περιέμενον τὴν ἐπιστολήν σου, διότι πολὺ φυσικὸν
 ἦτο, ἀφ' οὗ σοι ἀπέδειξα ὅτι ἄλλη ἢ ἐνέργεια
 τῆς ψυχῆς καὶ ἄλλη ἢ τῆς ὕλης, νὰ μ' ἐρωτή-
 σης ποῖος εἶναι ὁ τρόπος καὶ ὁ νόμος τῆς ἐνερ-
 γείας ταύτης, ἐὰν μελετᾶται ὡς ἡ ἐνέργεια τῶν
 ἄλλων δυνάμεων, διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου καὶ
 ἐπιστήμης, ἢ δι' ἄλλης, καὶ ἐὰν ὑποβάλλεται
 εἰς τοὺς αὐτοὺς ὑπολογισμούς· χαίρω δὲ ὅτι μοι
 θέτεις τὰ ζητήματα ταῦτα, διότι τοῦτο μοὶ ἀπο-
 δεικνύει πόσῳ λογικὸν εἶναι τὸ πνεῦμά σου, καί
 με ὑποχρεοῖ νὰ προβῶ ἔτι περαιτέρω εἰς τὴν ψυ-
 χολογικὴν ἐκείνην ἀνάλυσιν, ἣτις εἶναι ἀναγκαία
 πρὸς λύσιν τῶν ἀποριῶν σου, καὶ εἰς ἣν παρα-
 καλῶ σε νὰ με ἀκολουθήσης.

μαθηματικούς ὑπολογισμούς, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ᾧ αἱ περὶ τῶν φαινομένων τῆς ὕλης προρρήσεις τῆς ἐπιστήμης πάντοτε ἀληθεύουσιν, αἱ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων σχεδὸν πάντοτε ψεύδονται. Ἄλλὰ θέλεις μ' ἐρωτήσῃ, πῶς λοιπὸν μελετᾶται ἡ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, καὶ πῶς μὀρφοῦται ἡ περὶ αὐτοῦ ἐπιστήμη; Σοὶ ἀπαντῶ ἀμέσως, ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος μελετᾶται ὡς ἐμελετήσαμεν ὅσα ἐπραγματεύθημεν μέχρι τοῦδε. Πῶς σε ἐπεισα ὅτι ἕτερον ὕλη καὶ ἕτερον αἴσθησις, ὅτι τῶν αἰσθήσεων ἔχομεν συνείδησιν διὰ τινος ἐν ἡμῖν δυνάμεως, ὅτι ἡ συνείδησις ἀπαιτεῖ πραγματικὴν ἐν ἡμῖν καὶ ταυτούσιον ἐνότητα, καὶ ὅτι ἐνότης καὶ ὕλη εἶναι ἀντίφασις; Πάντα ταῦτα ἀπεδείξαμεν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως καὶ διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις εἶναι ὡς πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ πνεύματος ὅ,τι εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ ὡς πρὸς τὰ φαινόμενα τῆς ὕλης, καὶ μάλιστα αἱ δύο αὗται παρατηρήσεις δύνανται μέχρι τινὸς ν' ἀναχθῶσιν εἰς μίαν καὶ μόνην, διότι, ἐὰν ἀληθεύῃ, ὡς εἶδομεν, ὅτι καὶ τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα γίνονται ἐν ἡμῖν γνωστὰ διὰ τῶν ἐν ἡμῖν, ἡ μελέτη τῶν φαινομένων τούτων εἶναι κατὰ μέγα μέρος μελέτη τῶν ἐν ἡμῖν, καὶ πολὺ ὀρθῶς εἶπες ἐν τινι τῶν προηγουμένων ἐπι-

στολῶν σου ὅτι πᾶσαι αἱ φυσικαὶ λεγόμεναι ἐπι-
 στῆμαι εἶναι συνέχεια τῆς ψυχολογίας. "Ὅταν
 λοιπὸν ἀκούσης νέους τινὰς ψυχολόγους, οἵτινες
 ἐπλασαν νέαν τινὰ ψυχολογίαν, ἣν ὀνομάζουσι
 ψυχολογίαν κυτταρίνην (psychologie cellulaire),
 ψυχοφυσικὴν, καὶ τὰ τοιαῦτα, περιφρονοῦντες τὴν
 ἐσωτερικὴν παρατήρησιν ὡς πεπαλαιωμένην μέ-
 θοδον καὶ τὴν σήμερον ἄχρηστον, δύνασαι θαρρα-
 λέως νὰ τοὺς ἐρωτήσης, τί εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ
 παρατήρησις, καὶ ἐὰν τὰ δι' αὐτῆς παρατηρούμενα
 γεγονότα εἶναι ἄλλο τι ἢ αἰσθήσεις καὶ ἰδέαι,
 καὶ ἐὰν ταῦτα εἶναι ἐκτὸς ἢ ἐντὸς ἡμῶν, καὶ
 οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῆ, ὅτι εἶναι ἐντὸς ἡμῶν, καὶ
 ὅτι μόνον δι' αὐτῶν γινώσκομεν τὰ ἐκτὸς. — Σοὶ
 εἶπον ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος μελετᾶται
 διὰ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως καὶ διὰ τοῦ
 συλλογισμοῦ, καὶ ἤδη ἤξεύρεις τί εἶναι ἡ ἐσω-
 τερικὴ παρατήρησις. Περὶ δὲ συλλογισμοῦ δὲν
 εἶναι εἰσέτι καιρὸς νὰ λαλήσωμεν, διότι θέλω
 πρῶτον νὰ πεισθῆς περὶ τῶν πρώτων καὶ θεμελιω-
 δῶν καὶ οὐσιωδῶν χαρακτήρων τῆς ψυχῆς, καὶ
 ἔπειτα νὰ σοὶ ἐξηγήσω τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν
 αὐτῆς ἐνέργειαν, καὶ τότε θέλεις ἴδῃ ὅτι ὁ ἀνώ-
 τερος χαρακτήρ τῆς ψυχῆς καὶ ὁ ἰσχυρότερος
 μοχλὸς τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶναι ὁ λόγος, δι' οὗ

γίνονται οἱ συλλογισμοί, εἴτε δι' ἐπαγωγῆς εἴτε δι' ἐξαγωγῆς: καὶ ὅτι ἐκ τῶν δύο τούτων στοιχείων, τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ λόγου, συνίσταται οὐ μόνον ἡ ψυχολογική, ἀλλὰ πᾶσα ἐπιστημονική μέθοδος. Γελοῖος δὲ εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τῶν νέων ὑλιστῶν, ὅτι ἡ ψυχολογική μέθοδος δὲν χρησιμεύει πλέον, καὶ ὅτι πρέπει νὰ κατατεθῇ ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς ἱστορίας ὡς ἄχρηστον ἐργαλεῖον. Παρὰ τὴν παρατήρησιν καὶ τὸν λόγον ἄλλα ἐπιστημονικὰ ἐργαλεῖα δὲν ἔχομεν, καὶ τὰ ἐκτὸς ἡμῶν μόνον διὰ τῶν ἐν ἡμῖν γινώσκουμεν καὶ μελετῶμεν. — Ἴδου λοιπὸν σοὶ εἶπον, φίλτατέ μοι, ποῖος εἶναι ὁ τρόπος καὶ ὁ νόμος τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας, καὶ πῶς ἡ ἐνέργεια αὕτη μελετᾶται καὶ γίνεται ἀντικείμενον ἐπιστήμης. Τὸ παραδέχεσαι;

ΙΑ'

Εὐγενίου πρὸς Φιλόθεον.

Οὐδεμίαν δυσκολίαν θὰ εἶχον νὰ παραδεχθῶ ὅσα μοὶ γράφεις, σεβαστέ μοι διδάσκαλε, ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπιστολῇ σου, ἐὰν δὲν ὑπῆργεν ἐν αὐτῇ μία λέξις ἢ μᾶλλον μία ἰδέα ἣτις

πολὺ μ' ἐτάραξε, καὶ περὶ ἧς ἀναγκάζομαι νὰ
ζητήσω περαιτέρω διασαφήσεις.—Μοὶ λέγεις ὅτι
πὰ τῆς ψυχῆς μελετῶνται διὰ τῆς ἐσωτερικῆς
παρατηρήσεως καὶ διὰ τοῦ λόγου, καὶ ὅτι ἐκ
τῶν δύο τούτων στοιχείων πᾶσα ἐπιστημονικὴ
μέθοδος συνίσταται· τὸ παραδέχομαι. Μοὶ λέγεις
ὅτι ἄλλος ὁ τρόπος τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας
δηλαδή τῆς ἐνεργείας τῆς ἐν ἡμῖν δυνάμεως ἣν
ψυχὴν ὀνομάζομεν, καὶ ἄλλος ὁ τῆς ἐνεργείας
τῶν ὑλικῶν δυνάμεων, καὶ τοῦτο παραδέχομαι
ἐπίσης, διότι βεβαίως αἱ δυνάμεις τῆς ἔλξεως,
τῆς βαρύτητος, τῆς ἀντιστάσεως, τῆς κινήσεως
καὶ συγκρούσεως τῶν ὑλικῶν μορίων δὲν αἰσθά-
νονται, δὲν νοοῦσι, δὲν ἐνθυμοῦνται, δὲν κρίνουσι,
δὲν συλλογίζονται, δὲν φαντάζονται· ἀλλὰ μοι
προσθέτεις ὅτι νόμος τῆς ὕλης εἶναι ἡ ἀνάγκη,
καὶ νόμος τοῦ πνεύματος ἡ ἐλευθερία! ὦραία
κρίσις εἶναι ἡ ἐλευθερία, καὶ ἐγὼ ἀγαπῶ καὶ
κατρεύω τὴν ἐλευθερίαν, καὶ δι' αὐτὴν καὶ ἐν
νόματι αὐτῆς ἔγιναν καὶ γίνονται τόσαι θυσίαι
καὶ τόσα ἥρωϊκὰ κατορθώματα, δι' αὐτῆς δο-
ξαζονται τὰ ἔθνη, καὶ ἡ ἀνθρωπότης προσδεύει.
Ἀλλὰ δὲν μοι λέγεις, σεβαστὲ διδάσκαλε, πῶς
κυβιβιάζεται ἡ ἐλευθερία αὕτη μὲ τὴν ἀπαντα-
χοῦ τοῦ κόσμου ἐπικρατοῦσαν ἀνάγκην; δύναται

νὰ ὑπάρξῃ ἐλευθερία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅπου
 τὰ πάντα διοικοῦνται ὑπὸ γενικῶν καὶ ἀμετα-
 τρέπτων νόμων; δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἦναι
 μία μόνη ἐξαίρεσις τῶν νόμων τούτων; ἐλευ-
 θερία καὶ νόμος δὲν εἶναι ἀντίφασις; Δύναμιν
 ἐλευθέραν οὐδεὶς τῶν φυσικῶν ἀναγνωρίζει, καὶ
 πρὸ μικροῦ ἀνέγνωσα σοφὸν περὶ ἠθικῆς πόνημα
 Ἐγγλοῦ συγγραφέως, ἐν ᾧ λέγεται ὅτι ἡ ἠθικὴ
 λεγομένη ἐλευθερία πρὸ πολλοῦ ἤδη κατετάχθη
 εἰς τὰς πεπαλαιωμένας ἢ, ὡς λέγομεν, ἐσκω-
 ριασμένας ἐκείνας ιδέας περὶ ὧν οὐδεὶς πλέον
 συζητεῖ, διότι κατεθραύσθη ὑπὸ τοσοῦτων ἐπι-
 χειρημάτων, ὥστε οὐδέποτε θέλει ἀνορθωθῆ, καὶ
 θέλει διαμένει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐπιστήμης ὡς
 συντετριμμένον ἐρείπιον μαρτυροῦν τὴν ἀνοησίαν
 τῆς ἀνθρωπότητος ἣτις μέχρι τοῦδε ἐπίστευεν
 εἰς αὐτήν. Καὶ τῶντι, πῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ
 ἐλευθερία ἐν ἡμῖν, ἐν ᾧ πᾶν ὅ,τι πράττομεν,
 τὸ πράττομεν διὰ τινὰ λόγον; Πρᾶξις ἀνευ
 λόγου εἶναι ἀκατάληπτος· πρᾶξις ἐλευθέρα,
 πρᾶξις ἀνεξάρτητος παντὸς λόγου εἶναι ἀντιφα-
 τικὴ καὶ ἀδύνατος. Τί θὰ ἦτο ἐλευθερία ἐνερ-
 γοῦσα ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἐξ ἑαυτῆς, αὐτοκίνητος,
 αὐθόρμητος, αὐθαίρετος καὶ αὐτεξούσιος, ἐλευ-
 θερία μὴ ἔχουσα οὔτε βᾶσιν, οὔτε σκοπόν, οὔτε

κανόνα; Θὰ ἦτο ἐλευθερία ὅλως ἄσχετος πρὸς τὸν κόσμον, ἀπόλυτος, ἄπειρος, ἐλευθερία ἣν δύναται νὰ ἔχη ὃν ἄπειρον, ἀνώτερον τοῦ κόσμου, εἰάν ποιοῦτον ὃν ὑπάρχει, ἀλλ' οὐχὶ ὁ κόσμος καὶ ὁ ἐν αὐτῷ ζῶν καὶ μετ' αὐτοῦ ἀδιασπᾶστως καὶ ἀναγκαίως συνδεόμενος ἄνθρωπος. Τοιαύτην ἐλευθερίαν φανταζόμεθα καὶ ἐπιθυμοῦμεν, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν, καὶ κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἐπιστήμης δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν. Ἐχεις τί νὰ ἀντιτάξης εἰς ταῦτα; Ἀμφιβάλλω. Δὲν ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι ὅτι εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ οἱ θεοὶ πείθονται, καὶ ὑπεράνω ὅλων τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου δὲν ἴστατο ἢ ἄκαμπτος καὶ ἀδυσώπητος εἰμαρμένη; Σπεῦσον νὰ μοὶ ἀπαντήσης, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς ἐλευθερίας φαίνεται μοι τὸ σπουδαιότατον ὅσων ἐπελήφθημεν μέχρι τοῦδε. Παραδέχομαι τὴν ἰδιαιτέραν ἐνέργειαν τῆς ἐν ἡμῖν ψυχικῆς δυνάμεως, τὴν διὰ τῆς ἐλλόγου συνειδήσεως μελέτην τῆς ἐνεργείας ταύτης, ἀλλὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ψυχικῆς δυνάμεως οὐδόλως δύναμαι νὰ παραδεχθῶ. Καὶ εἰάν, ὡς ἐγὼ πιστεύω, τοιαύτη ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει, κατὰ τί διαφέρει ἡ νοητικὴ καὶ ἠθικὴ δύναμις τῶν ἐν τῇ φύσει ἄλλων δυνάμεων; Ἡ ἰδιαιτέρα αὕτη δύναμις ἀναπτύσσεται ἐντὸς ἡμῶν,

οὐδεμία ἀμφιβολία· παράγει ἐσωτερικόν τινα κόσμον, οὐ διὰ μόνης τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως δυνάμεθα νὰ λάβωμεν γνῶσιν, δὲν τὸ ἀρνοῦμαι· ἀλλ' εἰάν εἶναι δύναμις ἐνεργοῦσα ἐν τῇ ὕλῃ καὶ διὰ τῆς ὕλης, πῶς ν' ἀποδώσωμεν αὐτῇ ἐλευθερίαν, ἣν οὐδεμία ἄλλη δύναμις ἔχει ἐν τῷ κόσμῳ; Τοῦτο δὲν δύναμαι οὔτε νὰ καταλάβω, οὔτε νὰ νοήσω, οὔτε κἂν νὰ φαντασθῶ.

IB'

Φιλοθέου πρὸς Εὐγένιον.

Δίκαιον ἔχεις, φίλτατε Εὐγένιε, νὰ νομίζῃς ὅτι τὸ τῆς ἐλευθερίας ζήτημα εἶναι τὸ σπουδαιότατον ὄσων μέχρι τοῦδε ἐπελήφθημεν, διότι εἰάν δὲν ὑπάρχη ἐλευθερία, δὲν ὑπάρχει οὔτε ἄνθρωπος, οὔτε σύ, οὔτε ἐγὼ ὑπάρχομεν, καὶ πολὺ ὀρθῶς ὁ ἐσχάτως ἀποθανὼν περικλεῆς ἱστορικὸς Μιχελέτος ἔλεγεν, ὅσάκις ἤκουε τὰς ἀπελπιστικὰς ταύτας διδασκαλίας, πῶς; οἱ διδάσκαλοι οὔτοι θέλουσι νὰ μοι κλέψωσι τὸ ἐγὼ μου; Καὶ τρώντι ὁ σοφὸς καὶ φιλοπονώτατος οὔτος ἀνὴρ ἦτο ζῶσα εἰκὼν τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος. Μικρὸς καὶ ἰσχνὸς καὶ ἀδύνατος εἰργάζετο καὶ συνησθάνετο καὶ ἐφαν-

τάζετο ἀδιακόπως, διέκοπτε τὴν ἐργασίαν μόνον ὅτε κατεβάλλετο ὑπὸ τῆς νόσου, καὶ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ἐξήστραπτεν ἡ ἰδέα, τὸ αἶσθημα καὶ ἡ φαντασία ἅτινα συναυγάζουσιν εἰς τὰ λαμπρὰ αὐτοῦ ἔργα. Καὶ οὐ μόνον οὗτος, ἀλλὰ πάντες οἱ διὰ τῆς νοητικῆς ἐργασίας συντελοῦντες εἰς τὴν ἐπαύξεισιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ πλούτου ἢ εἰς τὴν ἰδανικὴν ἀνάπλασιν τοῦ κόσμου διὰ τῆς τέχνης συναισθάνονται ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος, τὴν πάλιν τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς δυνάμεως τῆς ὕλης, καὶ ὅτι μόνον διὰ τῆς ὑπερισχύσεως τῆς πρώτης γίνονται ἱκανοὶ νὰ διεξαγάγωσιν ἐπιτυχῶς τὸν διπλοῦν ἀγῶνα τῆς παιδείας καὶ τῆς ἀρετῆς, εἰς ἓν εἶναι προωρισμένοι. — Γινώσκω τὸ περὶ τῶν ἠθικῶν πόνημα τοῦ ἄγγλου συγγραφέως ὅπερ ἀναφέρεις ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐπιστολῇ σου, καὶ ἄλλα πολλὰ τοῦ αὐτοῦ εἶδους, πολὺ δὲ πρὸ αὐτῶν ὑπῆρχε γαλλικὸν πόνημα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἐπιγραφόμενον ὁ ἄνθρωπος μηχανή, καὶ ἔτι πρὸ αὐτοῦ ἄλλα τῆς αὐτῆς φύσεως, καὶ ἐὰν ἀνέλθῃς τὴν σειρὰν τῶν αἰώνων μέχρι τῆς πρώτης ἐποχῆς τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, θέλεις εὔρει τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῶν διδασκαλιῶν τούτων ἐν τῇ περὶ ἀτόμων θεωρίᾳ τοῦ Δημοκρί-

του, ἔν καὶ οἱ σημερινοὶ ὑλισταὶ ἀναγνωρίζουσιν ὡς προπάτορα καὶ ἰδρυτὴν τῆς φιλοσοφίας των. Ὁ ὑλισμὸς δὲν εἶναι καινὸν δόγμα, ὡς ὑποθέτεις, ἀλλ' ἀρχαιοτάτη πλάνη, ἣτις, ὡς πᾶσαι αἱ πλάναι καὶ πᾶσαι αἱ ἀδυναμίαι καὶ κακίαι τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπανερχεται ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ νέαν ἐκάστοτε μορφήν καὶ μὲ νέα μέσα καὶ ἐπιχειρήματα, καὶ προσκρούει κατὰ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε σκοπέλου τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκφανῆ καὶ ἀνεπτυγμένα, εἶναι πάντοτε τὰ αὐτά, καὶ ἐν ταῖς περὶ αὐτῆς θεωρίαις ὑπερκρατεῖ ποτὲ μὲν τὸ ἓν, ποτὲ δὲ τὸ ἕτερον, κατὰ τὸ πνεῦμα, τὸν χαρακτῆρα, τὸν βίον καὶ τὰς περιστάσεις τῶν διαφόρων φιλοσόφων, ἢ δὲ μεταξὺ τῶν ἄκρων τάλαντευσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐπὶ πολὺ εἰσέτι θέλει διαρκέσει, καὶ Κύριος οἶδεν ἂν καὶ πότε θέλει παύσει. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὰς διαφορὰς τύχας τῆς ἐπιστήμης τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως. Ἐν τῇ πρώτῃ ὁ ἄνθρωπος μελετᾷ ἑαυτόν, καὶ συναισθάνεται ὅτι κατὰ τὰ ἐξαγόμενα τῆς μελέτης ταύτης ὀφείλει νὰ διευθύνῃ ἑαυτόν, καὶ νὰ ζῆ καὶ νὰ πολιτεύηται, διότι πῶς νὰ μὴ ἐφαρμόσῃ ὅ,τι θεωρεῖ ἀληθὲς καὶ σωτήριον; Ἐκτίθεται λοιπὸν εἰς διπλοῦν κίνδυνον. νὰ παρα-

γνωρίση ἑαυτόν, ἢ ν' ἀπορρίψη ἀληθείας τινάς, ἅς δὲν ἀνέχεται νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῷ βίῳ διὰ τῆς θυσίας τῶν ἡδονῶν, τῶν παθῶν καὶ ὀρέξεών του. Ἐπ' ἐναντίας, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς φύσεως ὁ ἄνθρωπος μελετᾷ ἀντικείμενον ἐξωτερικόν, ἕτερόν τι ἑαυτοῦ ἢ τὸ ἕτερον, ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἀντικείμενον πρὸς ὃ σχετίζεται, ὑφ' οὗ παθαίνεται, ἀλλὰ μεθ' οὗ δὲν ταυτίζεται, καὶ μέχρι τινὸς εἶναι πρὸς τὰ ἐξαγόμενα τῆς μελέτης ταύτης ἐδιάφορος· διότι οὔτε ἡ καρδία του ἐνδιαφέρεται εἰς αὐτά, οὔτε τὸ πάθος, οὔτε ἡ ιδιοτέλεια, οὔτε πρόκειται νὰ ῥυθμίσῃ κατ' αὐτὰ τὴν ὑπαρξίν του. Ἄλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι πάντοτε ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι τῶντι μηχανὴ κινουμένη κατ' ἀνάγκην τῇ ἐθήσει τῶν ἐξωτερικῶν δυνάμεων, ἢ ἐὰν εἶναι αὐτοκίνητος, κινῶν αὐτὸς ἑαυτὸν κατὰ τὴν θέλησίν του, κατὰ τὰς ιδέας καὶ τὰ αἰσθήματά του· τὸ ζήτημα εἶναι ἐὰν τὸ ἐγὼ εἶναι δύναμις τῆς ὕλης, ὡς αἱ ἄλλαι δυνάμεις, ἄνευ ἰδίας ὑπαρξεως, προσκεκολλημένη τῇ ὕλῃ, ὡς τὸ βάρος, ἡ ἐλξίς, ἡ θερμότης, ἢ ἐὰν εἶναι ἓν τι ἰδιαίτερον συνδεδεμένον τῇ ὕλῃ τοῦ σώματος, ἀλλ' οὐχὶ ὅλως εἰς αὐτὴν ὑποδεδουλωμένον· ἐὰν δὲν εἶναι τοιοῦτον, τὸ ἐγὼ δὲν ὑπάρχει, καὶ ἡ ἀνθρωπότης ψεύδεται. Καὶ νοεῖς, φίλτατέ μοι, ὅτι καὶ τὸ ζή-

τημα τοῦτο δὲν λύεται εἰμὴ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως. Καὶ ἐπ' ἀληθείας δὲν ἤξεύρω πῶς νὰ σε ὀδηγήσω εἰς τὴν παρατήρησιν ταύτην, διότι δὲν ἤξεύρω πῶς νὰ ὑποθέσω, πῶς νὰ φαντασθῶ, πῶς νὰ ἐκφράσω τὴν ὑποτιθεμένην ἑτεροκίνητον καὶ ἑτερόκλιτον ὑπαρξίν καὶ ἐνέργειαν τοῦ ἡμετέρου ὄντος. Ἄς ὑποθέσωμεν πρὸς στιγμὴν ὅτι ὁ ὕλισμὸς καὶ τὰ δόγματα αὐτοῦ ἀληθεύουσι. Πῶς νὰ ἐκφράσωμεν τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἡμῶν ἐνέργειαν; Οὐχὶ βεβαίως διὰ τοῦ ἐγῶ, διότι ἐγὼ δὲν ὑπάρχει πλέον, ὑπάρχουσι μόνον μόρια κινούμενα· αἱ ιδέαι, τὰ αἰσθήματα, αἱ βουλήσεις ἡμῶν εἶναι προσόντα, δυνάμεις, ἐνέργειαι τῶν μορίων τούτων. Ὅτε, φέρ' εἰπεῖν, ἀποφασίζω νὰ ριφθῶ εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπως σώσω ἄνθρωπον κινδυνεύοντα νὰ πνιγῇ, δὲν πρέπει νὰ εἶπω ὅτι ἐγὼ θυσιάζω τὴν ὑπαρξίν μου εἰς τὸ αἶσθημα τοῦ φιλανθρωπικοῦ καθήκοντος, ἀλλ' ὅτι ἐν μόριον τῆς ἐγκεφαλικῆς μου ὕλης, ἐν ᾧ ἐμφωλεύει τὸ αἶσθημα τοῦτο, ὑπερισχύει ἑτέρου, ἐν ᾧ ὑπάρχει τὸ αἶσθημα τοῦ ἐγωῖσμοῦ, καὶ διὰ τῆς ὑπερισχύσεως ταύτης κινοῦνται τὰ νεῦρα καὶ οἱ μυῶνες, καὶ τρέχει τὸ σῶμα καὶ βυθίζεται εἰς τὴν θάλασσαν, διότι σύγκρουσις μορίων καὶ οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ νόησις, ἢ θέλησις, ἢ ἀπόφασις, καὶ ἀναγ-

καῖον ἀποτέλεσμα τῆς συγκρούσεως ταύτης εἶναι ἡ πράξις. Προκαλῶ οἷον δήποτε νὰ ἐπινοήσῃ γλῶσσαν δυναμένην νὰ ἐκφράσῃ τὰ τοιαῦτα. Καὶ ὁμοίως ταῦτα λέγουσι ῥητῶς οἱ ὑλισταί, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι καὶ ἄτοπα καὶ γελεῖα, ταῦτα οὐ μόνον δὲν ἐξηγοῦσιν οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων φαινομένων, ἀλλὰ καὶ ἀντιβαίνουσι προφανῶς εἰς τὴν καθολικὴν μαρτυρίαν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Ὑπόθεσις ὅτι ἐσωτερικὴ παρατήρησις δὲν εἶναι δυνατὴ, καὶ ὅτι δὲν ἔχομεν τὴν ἐξ αὐτῆς ἀκράδαντον βεβαιότητα περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν τελοῦνται ἐν ἡμῖν αἱ νοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἐνέργειαι, καὶ πρόκειται νὰ μάθωμεν πῶς γίνονται, οὐχὶ δι' ἧς ἔχομεν συνειδήσεως αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς παρατηρήσεως τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ δηλώσεων αὐτῶν καὶ δι' ἐπαγωγῆς. Τὸ πρῶτον γεγονός τὸ ὁποῖον θέλει ἐφελκύσει τὴν προσοχήν μας δὲν θὰ ᾔῃναι ἡ ἀυθόρμητος καὶ ἀφελῆς καὶ καθολικὴ ἐκφρασις αὐτῶν διὰ τῆς διαλέκτου; πῶς ἄλλως διαγινώσκει ὁ ἰατρός, ὁ φυσιολόγος τὰ ἐν ἡμῖν εἰμὴ διὰ τῆς ἐκφράσεως αὐτῶν, δι' ἐρωτήσεων καὶ ἀπαντήσεων; Ἐὰν δὲν θέλῃς νὰ ἐρωτήσῃς σεαυτὸν περὶ τῶν ἐλατηρίων τῶν πράξεών σου, ἐρώτησον οἷον δήποτε ἄνθρωπον, ἐὰν θεωρῇ ἑαυτὸν αὐτουργὸν τῶν πράξεών σου· οὐδεὶς θέλει

ἀπαντήσῃ ὅτι εἶναι ἑτεροκίνητος, παρεκτός ἐάν πρόκειται ν' ἀπαλλαγῇ τῆς εὐθύνης τῶν ὑπ' αὐτοῦ κακῶς πεπραγμένων, ἀλλὰ καὶ τότε θέλει εἶπει ὅτι τὸν ἐτύφλωσε τὸ πάθος, τὸν ἐκυρίευσε, καὶ δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ, ὃ ἐστὶ, δὲν θέλει ἀρνηθῇ τὴν ἐλευθερίαν του, ἀλλὰ θέλει προφασισθῇ ὅτι ἡ ἐλευθερία του δὲν ἦτο ἀρκούντως ἰσχυρά, ἵνα καταβάλλῃ τὴν ὄρμην τοῦ πάθους, ἢ τὴν πονηρὰν ἐπιθυμίαν τῆς καρδίας του. Ὅλη ἡ δραματικὴ ποίησις καὶ πᾶσα ποιητικὴ ἀνάκρισις δὲν στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος, καὶ ἐπομένως ὑπεύθυνος τῶν πράξεών του; ἡ δέησις καὶ ἡ ἀπειλή, ὁ ἔπαινος καὶ ὁ ψόγος, ἡ ἐκδίκησις καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ ἀξιοσύνη καὶ ἡ ἀναξιοσύνη, δὲν στηρίζονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς; Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι μηχανὴ κινουμένη κατ' ἀνάγκην, τότε οὐ μόνον νέα γλῶσσα πρέπει νὰ ἐπινοηθῇ, ἀλλὰ καὶ νέα ἀνθρωπότης, νέα ἦθη καὶ ἔθιμα, νέοι θεσμοί, νέοι νόμοι, νέα πολιτεύματα, νέα γραμματολογία καὶ ποίησις καὶ τέχνη. Τί δὲ θὰ ἦσαν πάντα ταῦτα ἐπὶ τῇ ὑποθέσει τῆς καθολικῆς ἀνάγκης, οὐδεὶς ἀνθρώπινος νοῦς δύναται νὰ συλλάβῃ, οὐδεμία ἀνθρωπίνη διάλεκτος νὰ εἴπῃ. Βλέπεις λοιπόν, φίλε μου, ὅτι καὶ ἔξωθεν μελετώμενον τὸ ζήτημα δὲν λύεται διὰ